

Worstelen met waanzin

Representaties van geestesziekte en psychiatrie in de westerse literatuur sinds de negentiende eeuw

Hoe is in de afgelopen twee eeuwen waanzin gerepresenteerd in literatuur? Hoogleraar moderne geschiedenis Gemma Blok laat zien hoe de veranderende omgang met de term waanzin de psychiatrische theorievorming rondom geestesziekte weerspiegelt. De grens tussen gek en normaal blijkt in de literatuur te worden besproken en verschoven, waarbij de oorzaak van geestesziekte sinds de negentiende eeuw ook in sociale omstandigheden wordt gezocht. Zodoende wordt de geesteszieke gevoelsmatig dichterbij gebracht. Blok geeft een overzicht van de ontwikkeling van ideeën over psychiatrie en waanzin aan de hand van westerse literatuur. In die literatuur komt er in de laatste decennia niet alleen meer aandacht voor de waanzinnige, maar ook voor de psychiater als mens.

Volgens de Nederlandse schrijver Marcellus Emants (1848-1923) – die in 1879 de novelle *Fanny* publiceerde over een hysterische jonge vrouw – was de waanzin een dankbaar literair thema. De ‘afwijkende mens’ was volgens Emants niet goed in staat zich te beheersen en de beschaafde rol te spelen die de samenleving van hem of haar verwachtte. Bij deze mensen kwamen ‘hele brokken zieleleven’, die gewoonlijk verborgen bleven, bloot te liggen. Juist daarom was de afwijkende mens zo belangrijk en interessant voor de schrijver. (Hovius 2015: 43) Emants stond niet alleen in zijn interesse in geestesziekte. Parallel aan de geboorte van de psychiatrie als nieuwe wetenschap en beroepsgroep is sinds 1800 de aandacht voor psychische stoornissen als literair thema sterk gegroeid.

Natuurlijk is het thema krankzinnigheid op zich al eeuwenoud en op allerlei manieren terug te zien in de westerse cultuurgeschiedenis. In Griekse mythen worden personages geregeld getroffen door vlagen van waanzin die hen opvallend vaak moordlustig maken; ze slachten kuddes schapen af of vermoorden hun kinderen, zoals Medea. In de toneelstukken van William Shakespeare dient waanzin vaak om de tragische aspecten van de *condition humaine* te illustreren. Zo verliezen diverse hoofdpersonen van Shakespeare hun verstand na dramatische levensgebeurtenissen, zoals King Lear die zich schaamt voor het feit dat hij zijn dochter verstoten heeft, of Lady Macbeth die zelfmoord pleegt omdat het tot haar doordringt dat ze haar man vreselijk slecht heeft behandeld. Beroemd is natuurlijk ook de krankzinnige vrouw die opgesloten zit in de roman *Jane Eyre* (1847) van Charlotte Brontë. Hierin fungeert de waanzin vooral als griezelement.

In de moderne tijd krijgt de waanzin als literair thema echter een nieuwe dimensie:

het gaat fungeren als vehikel voor cultuurkritiek. Aan de hand van personages met psychische problemen kunnen schrijvers hun visies op ziekmakende aspecten van de moderne maatschappij ventileren. Dit artikel laat zien hoe in de negentiende en twintigste eeuw psychiatrische theorievorming over de sociale oorzaken van geestesziekten zich weerspiegelde in romans. In de woorden van hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde Mary Kemperink vormt taal een ‘belangrijk bindmiddel tussen literatuur en wetenschap’. Taal zorgt voor een ‘permanent tweerichtingsverkeer tussen medische wetenschap en literatuur’. (Kemperink 2018: 126) Zo zijn psychiatrie en literatuur de afgelopen eeuwen constant met elkaar in dialoog over de dunne grens tussen gek en normaal.

Noodlot en waanzin

Rond 1800 doken in Nederland, Engeland, Frankrijk, Duitsland en Amerika alom zenuwzwakke personages op in romans en verhalen. Aanvankelijk vond dit plaats binnen een nadrukkelijk romantisch kader. Al in 1774 verscheen de klassieker *Die Leiden des jungen Werther* van Johann Wolfgang von Goethe, waarin de hoofdpersoon vanwege een onbereikbare liefde vervalt tot een diepe droefheid. Radeloos en uitgeput schiet hij zichzelf uiteindelijk dood. Melancholie werd in deze periode welhaast ‘trendy’ en werd gezien als het bewijs van een gevoelige, kwetsbare ziel en een pure inborst. Talloze romantische dichters schreven rond 1800 over gevoelige meisjes die gek worden als hun geliefde zoek is of sterft, of nadat ze verlaten worden door hun vrijers. In het beroemde boek van Sir Walter Scott, *The Bride of Lammermoor*, wordt de jonge bruid Lucy waanzinnig nadat ze gedwongen is te trouwen met een andere man dan haar grote liefde. Ze steekt de bruidegom neer tijdens de huwelijksnacht.

Aan het einde van de negentiende eeuw gaan psychiatrie en literatuur deel uitmaken van een breder cultureel en wetenschappelijk discours over de nadelige effecten van de ‘modernisering’ van de samenleving. Naturalistische schrijvers, die de realiteit van de alledaagse mens wilden verbeelden ‘zoals het was’, gaven de waanzin een centrale plaats in hun werk. Ze zetten zich daarbij af tegen de geëxalteerde stijl en verheven denkbeelden van de romantiek. Auteurs uit deze literaire stroming, zoals de Nederlander Louis Couperus (1863-1923), de Fransman Émile Zola (1840-1902), de Noor Henrik Ibsen (1828-1906), de Brit Thomas Hardy (1840-1928) en de Duitser Gerhart Hauptmann (1862-1946), beschreven hoe hele gezinnen ten onder gingen aan krankzinnigheid. Literatuur en psychiatrie raakten in deze periode innig verknoopt. De naturalistische schrijvers waren geïnspireerd door de zogenaamde degeneratieleer, die destijds dominant aanwezig was binnen de psychiatrie. Het was een corpus aan theorievorming dat doordrenkt was van pessimisme en noodlotsdenken. Niet alleen werden geestesziekten van ouder op kind doorgegeven, zoals bijvoorbeeld de Franse psychiater Bénédict Augustin Morel betoogde, ook de verschijningsvormen ervan werden steeds erger. Wat begon als een lichte vorm van zenuwzwakte kon enkele generaties later uitmonden in complete zwakzinnigheid, moorddadigheid en geweld, of door syfilis veroorzaakte krankzinnigheid (‘dementia paralytica’, een

destijds veel voorkomende en fatale kwaal). Hele geslachten konden op deze manier uitsterven.

Volgens veel psychiaters, waaronder in eigen land bijvoorbeeld de hoogleraar Klaas Herman Bouman, werkte de moderne samenleving het ontstaan van psychische problemen in de hand. In de krottenwijken van de snel groeiende steden van de negentiende en begin twintigste eeuw waren niet alleen armoede en tuberculose aan de orde van de dag, maar ook geestesziekte. Daarbij maakte de toenemende snelheid van het bestaan, bijvoorbeeld door nieuwe vormen van vervoer als de trein en het geratel van trams in de stad, mensen opgejaagd. Ook de industrialisatie eiste zijn tol: zakenmannen raakten overspannen door alle ‘hersenaarbeid’ die hun beroep met zich meebracht. Hetzelfde gold voor journalisten en wetenschappers, beiden werkzaam in sectoren die zich rap ontwikkelden rond 1900. Overal heerste kortom jachtigheid en onrust. De Nederlandse hoogleraar psychiatrie Cornelis Winkler meende bovendien dat ook de toenemende neiging van vrouwen om te gaan studeren, desastreuze gevolgen zou gaan hebben voor de kwaliteit van hun nageslacht.

De snelle en ingrijpende veranderingen in de samenleving zouden volgens zenuwartsen aan beide kanten van de Atlantische Oceaan kortom leiden tot een toename van zenuwzwakte (‘neurasthenie’), drankzucht en uiteindelijk tot een epidemie van krankzinnigheid en idiotie. Die epidemie vormde volgens veel psychiaters een bedreiging voor de samenleving als geheel. Als het gevaar niet bedwongen werd, dan zou de westerse samenleving degenereren naar een lager niveau van beschaving en welzijn. Volgens deze degeneratieleer maakte de moderne samenleving de mens kortom ziek, maar was de zieke mens zelf bijgevolg ook een bedreiging voor de kwaliteit en gezondheid van de natie.

Émile Zola spande de kroon wat de literaire verwerking van dit soort denkbeelden betrof. Hij ploegde zich door een stapel wetenschappelijke literatuur over erfelijkheid heen, waaronder het werk van psychiater Morel. (Bloom 2009: 117) Vervolgens beschreef hij in een cyclus van twintig romans hoe het geslacht van de Rougon-Macquarts teloor gaat door alcoholmisbruik, waanzin, criminaliteit en geslachtsziekten. Couperus, een groot bewonderaar van Zola, voerde ook een gedegeneerde familie op in *De boeken der kleine zielen* (1901): de deftige Haagse familie Lowe. Dochter Constance maakt haar familie te schande door haar man te verlaten voor een minnaar; haar broer Ernst voelt zich continu omringd door dolende zielen die hij hoort schreeuwen van pijn en angst. Hij wordt volslagen krankzinnig afgevoerd naar een villa voor zenuwpatiënten. Ook met de overige familieleden is van alles aan de hand. De geestelijk gezonde schoondochter Mathilde, die door haar huwelijk in de familie terecht komt, ziet hen allen als ‘ziek, gek, egoïst[isch], nerveus’. (Couperus 1975: 882)

Andere schrijvers stelden individuele personages centraal in hun werk die door hun erfelijke achtergrond voorbestemd leken te zijn voor een ellendig lot. De hoofdpersoon van de roman *Tess of the D’Urbervilles* van Thomas Hardy uit 1891 is bijvoorbeeld een van de laatste telgen van een teloorgegangene aristocratische familie. Als haar man erachter komt dat Tess geen maagd meer was bij haar huwelijk vanwege een

verkrachting in het verleden, schrijft hij deze ‘fout’ toe aan erfelijkheid: ‘Decrepit families imply decrepit wills, decrepit conduct’, zegt hij bitter tegen haar. ‘Here I was thinking you a new-sprung child of nature; there were you, the belated seedling of an effete aristocracy.’ (Hardy, geciteerd in Scull 2015: 257) Een andere bekende literaire verbeelding van dit soort denkbeelden over erfelijke noodlottigheid is de bleke, nerveuze, verwijfde en ziekelijke hertog Jean des Esseintes uit *À rebours* (1884) van de Franse schrijver Joris-Karl Huysmans (1848-1907). Hij stamt af van dappere voorvaders, ‘woeste ijzervreters en grimmige lansknachten’, maar is de laatste en ernstig verzwakte afstammeling uit dit roemrijke geslacht. De fatalistische hertog geeft zich over aan liederlijke uitpattingen in het Parijse nachtleven en geeft decadente feesten. In de loop van het boek gaat het bergafwaarts met hem en glijdt hij af richting de totale krankzinnigheid. (Hovius 2013: 83-85)

Antipsychiatrie

In de naoorlogse decennia leefde het thema van de ziekmakende samenleving opnieuw sterk op in psychiatrie en literatuur, maar wel in een heel nieuwe vorm. Het denken over de erfelijkheid van psychiatrische stoornissen was inmiddels zwaar besmet geraakt door de gruwelijke moordprogramma’s door nazidokters op psychiatrische patiënten en zwakzinnigen, die zij met eugenetische denkbeelden legitimeerden. Na de oorlog wonnen psychologische theorieën over de oorzaken van waanzin snel terrein. Ook lag de wisselwerking tussen wetenschap en literatuur anders dan in de periode rond 1900. Het was in de twintigste eeuw niet zo dat een psychiatrisch corpus aan theorievorming een duidelijk traceerbare en directe invloed uitoefende op de literatuur, zoals in het geval van de degeneratietheorie. Veeleer maakten zowel psychiaters als schrijvers deel uit van een breder naoorlogs klimaat van cultuurkritiek, waarin ‘conformisme’ en ‘vervreemding’ belangrijke trefwoorden waren. (Halliwell 2013)

‘Wie heeft de macht om de grens tussen normaal en gek te trekken?’

Sommige romanschrijvers en psychiaters presenteerden de waanzin in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw als een begrijpelijke reactie op een maatschappij die het individu beknotte in zijn vrijheid en zelfontplooiing. Gekte was binnen dit denkkader geen erfelijke of neurobiologisch bepaalde kwaal, maar een ‘etiket’ dat op personen werd geplakt die niet konden of wilden meedraaien in de ‘normale’ samenleving. De geesteszieke was een authentieke, pure persoon, met een drang naar vrijheid en creativiteit; iemand die zich niet kon of wilde aanpassen aan de ongeschreven regels en de hypocrisie van het burgerlijk fatsoen.

Zo betoogden de Schotse psychiater Ronald Laing (1927-1989) en de Nederlandse psychiater Jan Foudraïne (1929-2016) in hun respectievelijke bestsellers *The politics of experience* (1967) en *Wie is van hout... Een gang door de psychiatrie* (1971), dat de naoorlogse samenleving ziekmakend was. Mensen konden zichzelf niet zijn, was de strekking van

hun denkbeelden, maar moesten hun leven leiden volgens sociale conventies die hun werden opgedrongen door hun ouders, familie, buren, leraren en de kerk. Over ongemakkelijke gevoelens (onvrede, depressie, frustratie, boosheid, verdriet) werd niet gesproken. Seksualiteit was beladen met schuldgevoelens en schaamte en slechts toegestaan binnen het huwelijk. Vrouwen moesten zich wijden aan man, kinderen en familie; het leven van de man draaide om hard werken en geld verdienen. Dat geld moest vervolgens besteed worden aan consumptiegoederen: een huis, een auto, mooie spullen om mee te pronken. Dit dominante stramien maakte sommigen ‘gek’, betoogden kritische psychiaters als Laing en Foudraine – die destijds als antipsychiaters werden bestempeld – in de zin van dat ze er niet in konden of wilden meegaan. Onderdrukte gevoelens en gefrustreerde wensen en driften leidden ertoe dat mensen zich rebels gingen gedragen, depressief werden of verstrikt raakten in hun eigen waanwereld. Deze mensen werden lastig en bedreigend gevonden door de ‘normale mensen’ en weggestopt in psychiatrische instellingen. Psychiaters die hier bleven werken volgens het verfoeide ‘medische model’ van geestesziekte, werden door critici ‘maatschappelijke beulsknechten’ genoemd. (Blok 2004)

Ook in de literatuur van die periode, vooral in Amerika, leefde sterke kritiek op het burgerlijk conformisme. Die kritiek ontstond al in de jaren vijftig. In het verhaal ‘The sorrows of gin’ (1953) van John Cheever (1912-1982) lijdt het jonge meisje Amy bijvoorbeeld onder de verwaarlozing door haar alcoholistische ouders, met wie zij woont in een duur huis in de fictieve buitenwijk Shady Hill. De vader forenst, werkt en drinkt, terwijl Amy’s moeder door hem behandeld wordt als een klein kind. Amy’s moeder op haar beurt laat de zorg voor haar eigen kind over aan de huishoudster. Stress en frustratie drijven Amy’s ouders naar de fles (“‘I can’t bear it”, Mother said, and came back with a gin’), terwijl ze ondertussen naar de buren toe de schone schijn ophouden tijdens talloze cocktailparty’s. De vader mist belangrijke kansen op emotioneel contact met zijn dochter, die daar wanhopig naar op zoek is.

In de roman *Revolutionary Road* uit 1961 – verfilmd door Sam Mendes in 2008 – wordt eveneens zwaar geleden in de buitenwijken. Een belangrijke rol in het boek is weggelegd voor het personage John Giving, een man die lijdt aan schizofrenie, maar eigenlijk de ‘normaalste’ is van de beschreven personages. Hij zegt waar het op staat. John, die ooit wiskundeleraar was, woont na een psychose bij zijn ouders in een welvarende Amerikaanse suburb. Daar komt ook een aantrekkelijk jong stel wonen, namelijk Frank en April Wheeler. Ze lijken gelukkig met hun twee kinderen, maar kampen met huwelijksproblemen. April is ongelukkig en wil graag emigreren naar Parijs. Haar man Frank gaat hier schijnbaar in mee en oreert graag over de ‘hopeloze leegte’ van het Amerikaanse bestaan. Maar ondertussen heeft hij het eigenlijk wel naar zijn zin in zijn kantoortje in de stad. De emigratieplannen storten uiteindelijk in elkaar als April opnieuw zwanger blijkt te zijn. Frank gebruikt dit als excuus om het Parijsavontuur af te blazen. John leest zijn buurman Frank de les: ‘Wat is er gebeurd? De biberatie gekregen, of hoe zit dat? Bedacht dat je het hier achteraf toch wel leuk vindt? Bedacht dat het in die oude vertrouwde “hopeloze leegte” eigenlijk toch wel gezellig

is?” Frank reageert woedend en vindt dat John ‘zijn godverdomde meningen in dat godverdomde gekkenhuis’ moet houden, ‘waar ze horen’. (Yates 2003: 276-277) Maar John had de dramatische lading van Franks besluit goed ingeschat; April sterft uiteindelijk aan de gevolgen van een mislukte, zelf uitgevoerde abortus op haar ongeboren kind.

In de bestseller van de Amerikaanse schrijver Ken Kesey, *One Flew Over the Cuckoo’s Nest* (1962) – in 1975 succesvol verfilmd door Milos Forman met Jack Nicholson in de hoofdrol – is de kritiek op de ziekmakende Amerikaanse cultuur het meest expliciet verbonden aan kritiek op het psychiatrisch bedrijf. In dit boek weet de hoofdpersoon, de gevangene Randle McMurphy, het voor elkaar te krijgen om overgeplaatst te worden naar een psychiatrische inrichting, door net te doen alsof hij ernstig gestoord is. Hij hoopt dat het leven in de psychiatrische inrichting meer comfortabel is dan in de werkgevangenis waar hij vandaan komt. Wonend in de inrichting ontmoet hij medepatiënten die eigenlijk ook helemaal niet zo gek zijn, maar wel zeer gevoelig, introvert, getraumatiseerd en niet opgewassen tegen de manipulaties en hardheid van de wereld om hen heen. Ze worden suf en gehoorzaam gehouden door het psychiatrische regime van pillen, elektroshocks en de subtiele vernederingen door de hoofdverpleegkundige Nurse Ratched. De zogenaamde gekken, zo luidt de strekking van het boek, zijn een stuk menselijker dan de wrede en kille Nurse Ratched, die de conformistische ‘normale’ kant van de maatschappij representeert. Waanzin en alcoholisme deden kortom in de jaren vijftig en zestig uitstekend dienst als centrale thematiek in de werken van schrijvers die de keerzijde van de Amerikaanse droom wilden tonen.

De stem van de ervaringsdeskundige

De cultuurkritiek die opklonk vanuit de ‘antipsychiatrie’ en Amerikaanse literatuur in de naoorlogse periode was dus heel vergelijkbaar, hoewel de vorm anders was. Psychiaters als Laing en Foudraine bedienden zich van beeldende non-fictie en voerden bestaande patiënten uit hun eigen praktijk op als gevalsbeschrijvingen om hun betoog mee te illustreren. Ze haalden met hun populairwetenschappelijke boeken ongekend hoge oplages. Romanschrijvers gebruikten daarentegen fictieve patiënten als personages in hun verhalen. Maar er ontstond in de twintigste eeuw nog een andere belangrijke vorm van interactie tussen psychiatrie en literatuur: de stem van schrijvers met een psychiatrisch verleden ging steeds luider klinken in geschreven vorm.

Al vanaf het einde van de negentiende eeuw waren er mensen die hun (vaak negatieve) ervaringen met de psychiatrie op schrift stelden. In eigen land verschenen diverse boeken over onrechtmatige opsluitingen of slechte behandelingen in de ‘krankzinnigen gestichten’. (Vijselaar 1988) Amerikaanse vrouwen beschreven hoe ze door hun mannen werden opgesloten als die van hen af wilden. (Appignanesi 2011) Sommigen schreven hun ervaringen op in literaire vorm, zoals de Amerikaanse Charlotte Perkins Gilman in haar autobiografische verhaal *The Yellow Wallpaper* (1892). Gilman was voor haar nerveuze klachten behandeld met een zogenaamde rustkuur, naar voorschriften van de psychiater Silas Weir Mitchell (1829–1914), maar ze was juist van

deze kuur half krankzinnig geworden, zo vond ze zelf. Ze zat maar te staren in haar kamer naar het gele behang. Met haar kritische verhaal wilde ze de psychiater laten inzien dat zijn methode niet werkte en anderen helpen om te voorkomen dat zij ook gek werden gemaakt met rustkuren.

Gilmans was volstrekt open over haar eigen ervaringen en gaf duidelijk aan dat haar werk op eigen ervaringen was gebaseerd. Bij andere schrijvers klonk hun eigen psychiatrische verleden op een meer verborgen en impliciete wijze door in hun romans. De eerder genoemde Richard Yates bijvoorbeeld, schrijver van *Revolutionary Road*, kampte zelf ook met forse psychische problemen en drankzucht (McGinley 2016) – net als John Cheever. Zij schreven niet direct over hun eigen ervaringen, maar er valt een verband te ontwaren tussen hun biografie en hun fascinatie voor waanzin en drankzucht als literaire thema's. Vanaf de jaren zestig ontstond echter ook een stroom aan expliciete ervaringsverhalen en autobiografische romans geschreven door auteurs met een psychiatrisch verleden.

Zo gaf Sylvia Plath een indringende beschrijving van een depressie in haar moderne Bildungsroman *The Bell Jar* (1963). In de semi-autobiografische roman *I never promised you a rose garden* (1964) beschrijft Hannah Green (pseudoniem voor Joanne Greenberg) de psychotische belevingswereld van een meisje dat werd gediagnosticeerd met schizofrenie. De Nieuw-Zeelandse schrijfster Janet Frame (pseudoniem voor Nene Janet Paterson Clutha) bood in *Faces in the water* (1961) een onthutsend beeld van het leven op een psychiatrische afdeling, gebaseerd op eigen ervaringen. In eigen land kennen we het beroemde werk van schrijver Maarten Biesheuvel, zelf meermaals opgenomen wegens een stemmingsstoornis. Het 'gekkenhuis' is een terugkerend thema in zijn verhalen, waarin hij treffend weet te beschrijven hoe patiënten het ervaren om opgenomen en behandeld te worden. Zo laat hij in een van zijn verhalen de hoofdpersoon eveneens fulmineren tegen zijn psychiater: 'En dan zegt u altijd dat ik me moet aanpassen (...) wat bedoelt u daar eigenlijk mee? Hoe kan iemand die normaal meedraait de wereld beter maken? Aanpassen! Dacht u dat het Nieuwe Testament ooit geschreven was als Jezus zich aangepast had? Nee!' (Hovius 2015: 215)

Naast dit soort literaire producties zag in de tweede helft van de twintigste eeuw ook een stroom aan niet-literaire autobiografieën over ervaringen met de psychiatrie het licht; een beroemd voorbeeld vormen de memoires van de Amerikaanse Susanna Kaysen, *Girl, Interrupted* (1993), waarin ze beschrijft hoe ze in 1967 werd behandeld voor borderline. Ongetwijfeld speelden de antipsychiatrische kritiek en de opkomst van de cliëntenbeweging uit de jaren zestig en zeventig een rol in het stimuleren van dit soort ervaringsverhalen in literaire fictie en non-fictie. Tegenwoordig is het genre van de psychiatrische autobiografie meer ingeburgerd en is de kritiek op het zogenaamde medische model in de behandeling van geestesziekten verflauwd. Een van de best verkopende ervaringsromans van de afgelopen jaren was het boek *Pil* van cabaretier Mike Boddé, waarin hij beschrijft hoe hij uit een depressie wist te komen mede door het gebruik van antidepressiva.

De ‘gekke’ psychiater

Een laatste ontwikkeling die te signaleren valt is de veranderende rol van de psychiater als professional. Terwijl Zola nog uitgebreid in de leer ging bij de psychiatrie, wordt kritiek op de psychiatrie een steeds dominanter thema in de loop van de twintigste eeuw. Dichter Jan Arends (1925-1974), die zelf meermaals werd opgenomen in de psychiatrische inrichting en uiteindelijk zelfmoord pleegde, keerde zich bijvoorbeeld in zijn verhaal ‘Keefman’ tegen zijn behandelend arts, die hij verweet geen aandacht voor hem te hebben en hem autoritair te bejegenen. ‘Mensen als ik moeten naar beneden getrapt worden,’ aldus Keefman, ‘dat is jullie enige kracht. Mij naar beneden trappen. Want als je daarmee ophoudt is het allemaal niet meer waar en ben jij geen dokter meer.’

Meer recent wordt de grens tussen behandelaar en patiënt geproblematiseerd door de verschijning van publicaties van psychiaters of psychologen die zelf worstelden met psychische problemen. De Amerikaanse klinisch psychologe Kay Redfield Jamison, expert op het terrein van bipolaire stoornissen, vertelde in haar deels autobiografische boek *An Unquiet Mind* (1995) bijvoorbeeld over haar eigen ervaringen met het manisch-depressief zijn. De Nederlandse hoogleraar psychiatrie Pieter Cornelis Kuiper beschreef in *Ver heen* (1992) hoe hij zelf door een zware depressie werd getroffen. Ook in de literatuur is de psychische getroebleerde psychiater steeds vaker te zien, bijvoorbeeld in de roman *All-in the mind* (2008) van de Britse schrijver Alastair Campbell. Die gaat over een psychiater die zelf te kampen heeft met depressies. In zijn roman *Moedervlekken* (2016) voert Arnon Grunberg een psychiater op als hoofdpersoon wiens leven als volwassen man nog altijd op een intense en eigenaardige manier verknoopt is met dat van zijn moeder.

Zo speelde de grens tussen gek en normaal steeds een rol in de literatuur van de afgelopen eeuwen. Sociale omstandigheden kunnen mensen de verkeerde kant op sturen, beschreven meerdere negentiende en twintigste-eeuwse schrijvers. Vervolgens doemde ten tijde van de antipsychiatrie de fundamentele vraag op wie eigenlijk de macht heeft om de grens tussen gek en normaal te trekken. Volgens psycholoog en journalist Ranne Hovius, auteur van onder meer *De eenzaamheid van de waanzin. Tweehonderd jaar psychiatrie in romans en verhalen* (2013), is er door alle aandacht voor waanzin in de literatuur van de afgelopen eeuwen onmiskenbaar meer compassie en begrip voor de geesteszieke gegroeid. De beschrijvingen van het lijden van geesteszieken, de aandacht voor de invloed van jeugd, levenservaringen en milieu, hoe geëxalteerd, romantisch, of cultuurpessimistisch het soms ook werd gebracht: het bracht de psychisch getroebleerde mens gevoelsmatig dichterbij. En, zou ik willen toevoegen, uiteindelijk ook de psychiater. De fascinatie voor de waanzin als thema nam sterk toe in de negentiende eeuw, mede door de opkomst van de psychiatrie als nieuwe en intrigerende wetenschap. Die trend leidde er uiteindelijk toe dat ook de psychiater in toenemende mate werd beschreven als ook maar een gewoon, onvolmaakt en kwetsbaar mens.

Literatuur

- Appignanesi, L.**, *Mad, bad and sad. A history of women and the mind-doctors*, New York/Londen 2011.
- Blok, G.**, *Baas in eigen brein. 'Antipsychiatrie' in Nederland, 1965-1985*, Amsterdam 2004.
- Bloom, H.**, *Émile Zola*, Broomall 2004.
- Couperus, L.**, *De boeken der kleine zielen*, Amsterdam 1975.
- Halliwell, M.**, *Therapeutic revolutions. Medicine, psychiatry, and American culture, 1945-1970*, New Brunswick, New Jersey en Londen 2013.
- Hovius, R.**, *De eenzaamheid van de waanzin. Tweehonderd jaar psychiatrie in romans en verhalen*, Amsterdam 2013.
- Hovius, R.**, *Vogels van waanzin. Psychiatrie in Nederlandstalige romans en gedichten*, Amsterdam 2015.
- Kemperink, M.**, 'Hysterie in de Nederlandse roman van het fin-de-siècle'. In: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 139 (1995): 2194-2198.
- Kemperink, M.**, 'De convergentie van literatuur- en wetenschapsgeschiedenis. Bekentenissen van homoseksuelen rond 1900, bij wijze van casus'. In: Remieg Aerts, Klaas van Berkel en Babette Hellemans (red.), *Alles is cultuur. Vensters op moderne cultuurgeschiedenis*, Hilversum 2018: 124-144.
- Mc Ginley, R.**, *Richard Yates: re-writing postwar American culture*, Glasgow 2016.
- Mc Williams, S.**, *Fiction and physicians. Medicine through the eyes of writers*, Dublin 2012.
- Scull, A.**, *Madness in Civilization. A Cultural History of Insanity, from the Bible to Freud, from the Madhouse to Modern Medicine*, Londen 2015.
- Vijselaar, J.**, 'Egodocumenten van psychiatrische patiënten uit de negentiende eeuw'. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 14 (1988): 647-664.
- Yates, R.**, *Revolutionary Road*, Amsterdam 2003.